

SMEDEN OG HERREMANDEN

eller

Landboreformer paa Agersvold Gods.

Af **Hans Knudsen.**

Agersvold Gods i Tuse Herred købtes 1865 af Lensgreve C. A. Lerche til Lerchenborg, der døde i 1885, og det ejedes derefter af hans Enke, der 1898 solgte det til Vill. Knudsen Lunn.

Mens Greven ejede Godset, indløb der til ham et Andragende, som læst med Øre for Sjællandsk er et Dialekt-dokument af Værdi, samtidig med at det giver et levende Indtryk af, hvad godstekniske Reformers kunde betyde for de Mennesker, i hvis Forhold de greb ind.

Skrivelsen lyder bogstavret saaledes:¹⁾

Høed Den 18 Januar 1875.

Høivælbaarne her Grevæ

Unskyl Jeg er saa fri i at Skrive Dem til Da det er ten der tøngær Mid Jerde Jeg er En Søn fra Smedestædet i Melem Hjembek og Agersvold Nævnde stæd Staar nu tel Grevæns Raadihed; Dæte gamle Fædrne Jem har nu i mange Mand mende væræd Aavædragæd tel vaare Forfædere af vaaræs Familie og har vaaræd vaaræs vuge som nu staar telbage. Ale dise Gamle mender Staar nu Saa levænde i min Arendrin og vel ikke give mig Fred. Jeg unlader Der for ikke at mæddele at Jeg vergeli vel Betale Dæn Plæd Dyrt; Ves Deræs eggselænse Maa have Jerde For mig om min Braader Skulde have Fornærmæd dem

Som er mig Uvbekjend; Dær sigæs kon at Dæt er min Braaders Egænskjyl han ikke har fodt Stædæt; Ligesom der sigæs at Deræs exselænse ved Deræs enspegtør Skulde have tellbud min Braader en trøst Kabital af 200 Koner Men ves Deræs exselænse Mædbestæmdhed har bestæmed at afhænde Deræs æiændom Som Staar tel Deræs Raadihed og Diskulde have Jerde For Arvengærne ved en lile Trøst Kabital Som dersigæs Skal være bud,

Som Kaarator For mine Fraværænde 2 Brødere Som er i Amerika Beder Jeg Dem gudhedsfuld at Dæt Maade endlæges i Skifte Rædten i Holbek tel Dellin i Mælæm Smed; Hans Poul Andersens Enkæs Arvengær; om Det kon er Enlile Skjærv Skal Jeg tage Paa Mine og Brøderæs Væine. A. V. Mæn Jeg ønskjær hælst at give Deræs exselænse Pænge.

Jeg ønskær Deres Høivælbaarne ed glædeli Nydtaar og en gaad hælbred.

Saatænnær Jeg Mig med Adese For deræs høivælbaarne

Smed Hans Hansen Høed.

Dette Smedested ved Hjembæk Bøsehuse, som Hans Hansens Hjerte hang saa stærkt ved, havde en Lod af gl. Hartkorn 6 Skp. $2\frac{3}{4}$ Alb., som i Matriklen af 1844 betegnes som Matr. Nr. 45 Hjembæk med Ager og Engs Hartkorn 4 Skp. 3 Fd. $1\frac{1}{2}$ Alb. Da Hans Hansens Fæder, Smed Hans Poul Andersen, den 30. November 1829²) fik Fæstebrev paa Stedet af Agersvolds daværende Ejer, Oberstlieutenant Harald Rothe, bestod Bygningerne af 7 Fag Stuehus, bygget af Ege-Undertømmer og Fyrre-Overtømmer med klinede Vægge og Straatag, der rummede Forstue, Stue, Køkken med Skorsten og Bagerovn samt to Kamre paa Loftet, og af et Udhus ligeledes paa 7 Fag til Lo, Lade og Fæhus, hvortil kom Smedien med sin Dør og et Vindue. For at komme i Besiddelse af dette sikkert meget hyggelige Husmandssted betalte Smeden en Ind-

fæstning paa 50 Rbd. Sedler + 5 Rbd. i Skriverpenge, og i aarlig Afgift skulde han svare 25 Rbd. Sølv samt for Tiende og Smaaredsel yde 12 Skp. Byg at levere i Holbæk eller Kalundborg. Den aarlige Afgift var dog nedsat til 20 Rbd., saalænge hans Fader, Anders Poulsen, levede, men til Gengæld skulde denne have frit Husly og aarlig i Aftægt 1 Td. Rug, 1 Td. Byg, 4 Sk. Malt og 3 Lisd. Flæsk. Egentlig Hoveri krævedes ikke, men hvis en Gaard eller et Hus paa Godset brændte, skulde Smeden øve sit Haandværk 2 Dage paa en Gaard og 1 Dag paa et Hus.

Den fastsatte Aftægt kom til at hvile længe paa Stedet, da Anders Poulsen først døde i 1846, og hans Alder angives da noget overdrevent til 85 Aar. Han var nemlig døbt 13. Oktober 1765 som Søn af Skovfoged Poul Lorenzen i Stokkebjerg, der var Forlover for ham ved hans Bryllup 1. Juli 1792 med Karen Hansdatter³⁾. Da Agersvold Gods i Hjembæk By først var blevet udskiftet i 1796, har Anders Poulsen sikkert været den første Beboer af Smedestedet, saaledes at Sønnesønnens Udsagn om Forfædre dør i mange Mands Minde er noget for omfattende.

Efter Udskiftningen var Agersvold Gods ved Aar 1800 fordelt paa følgende Maade efter den gamle Hartkornstaksation af 1688:

Hovedgaarden: Frit Htk. Ager & Eng 37 Tdr. 2 Skp. 0 Fd 2 Alb., Skov 4 Tdr. 3 Skp. 2 Fd. 2 Alb., ufrit Htk. 17 Tdr. 5 Skp. 2 Fd. 1½ Alb.

Bøndergodset: Ager & Eng 345 Tdr. 4 Skp. 2 Fd. Skov 1 Td. 3 Skp.

Ved Udskiftningen var der blevet nedlagt 4 Gaarde, og der var nu 40, hvoraf de 23 var blevet udflyttede; af Husmænd var der 75, deraf havde de 50 Jord (heraf 16 Udflyttere), og endnu skulde der etableres 6 ny Huse paa 54 Td. Land. Af de jordbrugende Husmænd forrettede 18 Arbejde i Stedet for Afgift, mens Resten betalte Penge og forrettede 4 Høhøst- og 4 Kornhøstdage.

Af Gaardmændene forrettede 25 Hoveri med 8 Pløjedage, 51 Spanddage og 166 Gangdage pr. Gaard, mens det for de øvrige var afløst. Det var saaledes et meget betydeligt Arbejde, der paahvilede de hoverigørende Gaardmænd, og Afløsningen af dette Hoveri er Baggrunden for den Skæbne, der overgik Smedestedet og adskillige andre Huse⁴).

I Henhold til en kgl. Resolution af 20. April 1813 kunde Bondejord svarende til $\frac{1}{3}$ af en Hovedgaards Areal, bortset fra Skove, inddrages under Hovedgaardsdrift, naar alt Hoveri uigenkaldeligt afskaffedes, dog skulde der opføres et Hus med Jord for hver 50 Td. Land, der saaledes inddroges, samt 2 Huse for hver nedlagt Gaard. Yderligere bestemtes det ved en Plakat af 9. Marts 1838, der udsendtes i Tilslutning til den store almindelige Forordning af samme Dato om Retsforholdet mellem Jorddrotter og Fæstere i Danmark, at en Inddragelse af Bondejord ogsaa kunde finde Sted, naar blot den væsentligste Del af Hoveriet afskaffedes.

Da der fra 1. Maj 1843 forestod et Forpagterskifte paa Agersvold, som muliggjorde Ændringer i Hoveriet, sendte Kammerherre, Oberst Harald Rothe den 12. Febr. 1842 Holbæk Amt et Andragende, hvori han meddelte at have oprettet en Forening med Godsets hoverigørende Bønder om Afskaffelse af den største Del af Hoveriet mod en Godtgørelse af 32 Rdb. pr. Hovning, hvorfor han anholdt om at maatte inddrage et Areal Bondejord, svarende til $\frac{1}{3}$ af Arealet af den ved Hoveri drevne Del af Hovedgaardsjorden.

Efter at have indhentet Erklæring fra Herredsfoged Lynge i Merløse-Tuse Herreder, sendte Amtmanden, Grev Moltke, den 25. April Andragendet til Rentekammeret med den Bemærkning, at det Hoveri, Agersvolds Ejer endnu forbeholdt sig, nemlig 2 Spanddage og 6 Gangdage i Korn- og Høhøst, Gødningskørsel til 1 Td. Land samt 6 Købstadsrejser med Korn, var saa betydeligt, at den

Opofrelse, han derved gjorde, ikke kunde berettige ham til $\frac{1}{3}$. Hovedgaardens Areal var 458 Td. Land, der reduceret til Takst 24 repræsenterede 283 Td. Land, og da Kammerherren havde reserveret sig et saa betydeligt Hoveri og desuden for en Del Gaarde tidligere havde afløst Hoveriet, saaledes at der resterede Hoveri svarende til $\frac{2}{3}$ af Hovedgaardens Areal, kunde der ikke med Rette tilkomme ham at inddrage saa meget, men hvormeget vilde han henstille til Rentekammerets Afgørelse⁵). Dette svarede den 14. Maj Amtmanden, at det vilde indstille, at denne begrænsede Afløsning kun skulde belønnes med Tilladelse til at inddrage 77 à 78 Td. Land under Hovedgården, men da der allerede paa Godset fandtes flere end 100 Huse med mere eller mindre Jord, fritoges Kammerherren for at opføre flere Huse.

Efter Traditionen skulde det dog ikke have været paa Rothes Initiativ, at denne Hoveriafløsning blev iværksat, idet Forholdet mellem ham og hans Fæstere ikke altid var uden Gnidninger. Han havde saaledes nogle Aar forud været i Strid med Bønderne i Anledning af, at han havde krævet ekstraordinært Hoveri efter Agersvold Avlsgaards Brand⁶), og det skulde først være efter en samlet Optræden af Gaardmændene, at han indvilgede i Afløsningen af deres Hoveri ved Forpagterskiftet. Senere var der ogsaa Tilløb til Uroligheder i Anledning af Husmændenes Hoveri, idet de klagede over intet Steds at have det mere tyrannisk end paa Agersvold⁷).

Den endelige Afgørelse i Sagen om Gaardmandshoveriet kom dog først ved kgl. Bevilling af 30. November 1842, der tillod Inddragelsen af indtil 78 Td. Land reduceret Maal til Takst 24 efter den nye Matrikul paa det Vilkaar, at ingen Bondegaard nedlagdes, og at alle vedkommendes Rettigheder respekteredes⁴).

Da al Jord var fæstet paa Livstid, kunde Inddragelser kun ske ved Fæsteledighed, og af den Grund kom Erhvervelsen af de 78 Tdr. Ld. til at foregaa saa langsomt, at det ikke blev den gamle Kammerherre, men hans Søn,

Carl Peter Rothe, der begyndte paa Inddragningerne, som derefter fortsattes af Grev og Grevinde Lerche. Det blev et meget langstrakt Stykke ihærdigt Mosaikarbejde, som vil fremgaa af følgende. 1853 erhvervedes Matr. Nr. 10b Hjembæk, 1854 Matr. Nr. 9b, 42a, 43a og 44 smst., 1867 Matr. Nr. 10b Marke, og 2e Gudmandstrup, 1871 Matr. Nr. 2b smst., 1873 Matr. Nr. 14d og 39 Jyderup, og Matr. Nr. 42b, 43b og 45 Hjembæk (det sidstnævnte var netop Smedestedet), 1875 Matr. Nr. 3b Stokkebjærg, 1880 Matr. Nr. 14c, 27c 29, 30a og b, 32a, 34a og b, 35—37 og 41 Jyderup, og Matr. Nr. 17b og c, 18b Stokkebjærg. Det var lutter Smaalodder, og trods deres Mængde var Maalet endda ikke fuldt, thi der skete det Uheld, at Matr. Nr. 18b Stokkebjærg, efter at den omhyggelige Beregning var foretaget, kom til at afgive Jord til Jernbanen, saaledes at det nu kun udgjorde 4590 Kvadratalen mod 103.320 Kvadratalen, saaledes at Godset derefter endnu havde Ret til Inddragelse af 6030/14.000 Tdr. boniteret Land⁴).

Om ogsaa denne Brøk blev vundet, turde være tvivlsomt, men der var mere at vinde paa anden Maade. Loven om Fæstevæsenet af 19. Februar 1861 tillod nemlig i § 2 en Godsejer, der havde afhændet mindst 9 Fæstegaarde til Brugerne, at udtage til fri Raadighed som over Hovedgaardens jord saa meget Hartkorn af det øvrige Bøndergods, som udgjorde $\frac{1}{9}$ af det bortsolgte, og da der i 1879 fra Agersvold var solgt 26 Fæstegaarde, kunde Grev Lerche udtage over 15 Tdr. Hartkorn, og til Hovedgaarden lagdes paa den Maade yderligere i 1890 ca. 10 Tdr. Hartkorn og i 1895 endelig ca. $3\frac{1}{2}$ Td.⁴).

Baade Hoveriets Afløsning og Fæstegodsets Salg har saaledes her som andet Steds bidraget til at forøge Hovedgaardens Areal, men da Krigsaarene baade 1914—18 og i vor Tid har bevist Værdien af de store Gaardes Kornarealer for hele Samfundet, er der ingen Grund til at laste Fortidens Lovgivere for disse Bestemmelser.

Hvad endelig Smedesønnen fra Hjembæk Bøssehus angaar, saa fik hans vemodeligt foredragne Kærlighed til Fædrenehjemmet ogsaa sin Belønning, idet der 4. Februar 1875 fra Godskontoret paa Lerchenborg afgik en Skrivelse til Merløse-Tuse Herreders Skifteret om, at Lensgreve Lerche som Gave til Smed Hans Poul Andersens Enkes Dødsbo skænkede 200 Kr. i Skikkelse af en Kvittering for et halvt Aars kgl. Skatter + 157 Kr. 10 Øre kontant. Samme Dag blev der ogsaa skrevet til Smed Hans Hansen i Høed, at de 200 Kr., der var blevet tilbudt hans Broder som Gave i Anledning af, at hans Forældres Sted i Bøssehus skulde inddrages under Agersvold, men som han ikke havde ønsket at modtage, vilde blive indbetalt til Skifteretten⁸⁾.

KILDEHENVISNINGER

- 1) Grevskabet Lerchenborg: Godskorrespondance J. Nr. 6/1875.
- 2) Agersvold Godsarkiv: Fæstebreve.
- 3) Hjembæk Sogns Kirkebøger.
- 4) Agersvold Godsarkiv: Fæstebreve.
- 5) Holbæk Amts Kopibog.
- 6) Fra Holbæk Amt VII, 3. Aarg., S. 131 f.
- 7) Smst. II, 7. Aarg., S. 42—45.
- 8) Grevskabet Lerchenborgs Kopibog.

(Samtlige utrykte Kilder findes i Landsarkivet for Sjælland m. m.)